

ЛІТЕРАТУРА В ШКОЛІ

ОРГАН МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

СЬОМИЙ РІК ВИДАННЯ

1

СІЧЕНЬ — ЛЮТИЙ

17662
2594 к.с.

ДЕРЖАВНЕ
УЧОВО-ПЕДАГОГІЧНЕ ВИДАВНИЦТВО
«РАДЯНСЬКА ШКОЛА»
Київ — 1957

За високу якість уроків літературного читання	3
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ	
А. В. КУЛІНИЧ — Г. В. Плеханов про літературу і мистецтво	9
К. П. ВОЛИНСЬКИЙ — Образ позитивного героя в ранній творчості Т. Г. Шевченка	15
МЕТОДИКА ЛІТЕРАТУРИ	
М. М. МАШЕНКО — Засоби емоціонально-естетичного впливу на уроках літератури	24
Т. Ф. БУГАЙКО, Ф. Ф. БУГАЙКО — Вивчення новели Ю. Яновського «Серед руїн» у 5 класі	31
В. Я. НЕДІЛЬКО — Оповідання О. Гончара «Сусіди» в 7 класі	38
Н. П. КОСИЦЬКИЙ — Характеристика дійових осіб п'єси О. Корнійчука «Платон Кречет» у 10 класі	44
О. В. ПАСХІНА — Наші недоробки	50
В. А. РОМЕНЕЦЬ — Про стиль учнівських творів	56
Н. Б. ОЛЛЯК — Замітки про повторення з літератури в старших класах	63
М. Я. ЛІРНИЧЕНКО — Про виразне читання в школі	67
ТРИБУНА СЛОВЕСНИКА	
А. І. ПЕРЕПАДА — Підручник, майстерність, час	72
О. І. КАРЧЕВСЬКИЙ — Про прийоми сатиричного змалювання дійсності	74
О. К. МЕРЕЖИНСЬКА — По-діловому допомогти вчителям літератури	76
Від редакції	78
КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ	
Г. К. СИДОРЕНКО — Семен Шаховський. Майстерність Івана Франка	83
І. І. ПІЛЬГУК — Марко Вовчок в критиці	86
Т. Ю. ГОРБУНЦОВА — М. Миронов. Літературна читанка для 4 класу	88
М. МАТРОХІН — Методичні посібники з літератури	89
РЕПЛІКИ ЧИТАЧІВ	
К. ЯВІР — «Барабани епохи...»	94
І. Ю. ЧЕПІЖНИЙ — Забезпечити школи програмними творами	94
ХРОНІКА	
Нарада з питань дитячої літератури	95
Нові книги	96

БФ 01108 Замовлення К-500 Тираж 20400	Головний редактор П. Д. Мисник. Редакційна колегія: академік АН УРСР О. І. Білецький, заслужена вчителька, доктор педагогічних наук Т. Ф. Бугайко, проф. П. К. Волинський, академік АН УРСР М. К. Гудзій, кандидат філологічних наук С. А. Крижанівський, заслужений учитель М. І. Лук'яненко, Б. М. Мізерницький, кандидат педагогічних наук І. О. Синиця, Н. Є. Чекин. Відповідальний секретар О. В. Ковальчук.
--	---

Журнал «Література в школі»
(на українском языкє)

Техн. редактор О. О. Чала.	Коректор І. А. Віннік.
----------------------------	------------------------

Адреса редакції: Київ, Ново-Павлівська, 2. Телефон 6-50-43.

Друк. арк. 6, обл.-видавн. 9,2. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Підписано до друку 11.1 1957 р.

Київська обласна друкарня, вул. Леніна, 19.

В. Я. НЕДІЛЬКО,
вчитель Малоберезанської школи,
Київської області

Оповідання О. Гончара „Сусіди“ в 7 класі

Оповідання О. Гончара «Сусіди» — єдиний у програмі 5—7 класів прозовий твір, в якому змальовується творча праця колгоспного селянства. Тепер, коли значна частина учнів після закінчення школи йде працювати в сільському господарстві, особливо важливо на уроках літератури показати учням красу і героїку праці колгоспного селянства, зображеного в художніх творах. При вивченні оповідання О. Гончара «Сусіди» вчитель повинен розкрити духовну велич і благородство трудивників колгоспного села, пафос їх буденної праці.

Робота над оповіданням «Сусіди» проводиться протягом трьох годин. Виходячи з конкретних умов, учитель може організувати вивчення оповідання по-різному.

Найдоцільнішим нам здається такий варіант: на першому уроці подати короткі відомості про письменника, прочитати оповідання та визначити його тему; на другому уроці провести коментоване читання оповідання учнями, що підготує семикласників до складання характеристик персонажів твору, причому треба звернути особливу увагу на художні засоби їх змалювання; на третьому уроці охарактеризувати героїв твору, з'ясувати будову оповідання, визначити роль художніх засобів та мовностилістичних прийомів, за допомогою яких письменник змальовує образи і розкриває ідейно-тематичний зміст твору, показати роль пейзажів, визначити ідею оповідання.

Під час роботи над оповіданням «Сусіди» треба врахувати ту обставину, що ним завершується вивчення курсу літературного читання. Отже, вчитель має зважати на обізнаність учнів з теоретико-літературними поняттями, які за програмою вивчались у 5—7 класах. На матеріалі оповідання можна повторити порівняно складні для засвоєння елементи теорії — типовість літературних образів, роль словесно-образних засобів у змалюванні персонажів твору тощо. Зрозуміло, що при цьому слід виходити з конкретних умов класу.

Можна оповідання на уроці не читати, а заздалегідь дати учням завдання прочитати його дома. Тоді можна буде приділити більше часу аналізу ідейно-художніх особливостей твору, коментованому читанню, складанню плану та переказові його сюжету. Проте, як нам здається, найдоцільніше вчителю прочитати оповідання в класі, тоді учні краще сприймуть і засвоять його.

Про творчість О. Гончара семикласники вже мають певне уявлення. Безперечно, більшість з них читала хоч окремі з рекомендованих програмою його творів.

Тому в бесіді на першому уроці вчитель коротко розповідає про

письменника, спираючись на учнівські знання, характеризує твори, в яких О. Гончар змальовує мирну працю трудящих, зокрема працю колгоспників. Щоб викликати в учнів інтерес до оповідання, вчитель сільської школи може використати місцевий матеріал з колгоспного життя.

Після вступної бесіди слід виразно, емоціонально прочитати оповідання. Добре, коли після читання кожної з чотирьох частин твору вчитель запропонує семикласникам коротко переказати її зміст і придумати до неї заголовок. Це сприятиме кращому засвоєнню змісту оповідання, розвитку усної мови і одночасно полегшить домашню роботу учнів над складанням плану.

Визначенням теми твору (відображення боротьби колгоспників за високі врожаї, соціалістичного змагання за першість у цій боротьбі) закінчуємо роботу на першому уроці.

Домашнє завдання: вміти виразно читати і стисло переказувати зміст усього оповідання, докладно — окремі його частини за планом; написати складний план твору.

На другому уроці проводимо коментоване читання уривків твору, під час якого слід підвести учнів до складання характеристик персонажів. Для цього слід заздалегідь добрати певні уривки та підготувати запитання для бесіди. Коментоване читання і бесіду проводимо так, щоб семикласники усвідомили, що в кожному образі є спільні для багатьох людей і відмінні риси характеру, щоб перед ними постали живі люди з своїми звичками, особливостями вдачі, думками, позитивними та негативними якостями.

Коментоване читання можна організувати так: першу і другу частини оповідання прочитати і розібрати повністю; третю частину — від слів «Всім хотілося вірити, що горить далеко...» до кінця; з четвертої частини — три початкових абзаци, уривок від слів «В цей час Онисько Артемович...» до слів «Згоріло всього кілька полукіпків».

У першій частині оповідання говориться про Петра Гасанчука і Ониська Артемовича. Вони показані як суперники в змаганні, причому перемагає молодший, Петро Гасанчук — «рухливий, ставний юнак, офіцер запасу». Він з гордістю виносить прапор, «рубаючи крок поперед своїх бригадирів і ланкових». Вдало підібрані художні засоби (епітети — *рухливий, ставний*, метафора — *рубаючи крок*) допомагають уявити охайність, виправку та енергійність Гасанчука.

Онисько Артемович болісно переживає поразку свого колгоспу, він навіть «плакав на трибуні». Самолюбивий, він не терпить Гасанчука. Але той, правильно розуміючи принципи і завдання соціалістичного змагання, приїздить у «Червоний лан» і привозить рис, якого там не вирощували. Онисько Артемович «згорів на місці» від сорому та досади, що суперник і тут обігнав його. Але згодом, зрозумівши правоту Гасанчука, він заводить і в своєму колгоспі цю цінну культуру, крім того, як хороший хазяїн, що дбає про розвиток колгоспного господарства, вирішує використати рисові плантації для розведення дзеркального коропа.

Онисько Артемович любить працювати. Це видно з опису (уривок, що починається словами «Онисько Артемович саме був на плантації...», до слів «...а й небесне світило теж») його зовнішнього вигляду під час роботи: він «вибрів з води, забейкавшись по пояс, став на греблі червоний, вдоволений, незалежний». З його мови видно, що така робота дає йому насолоду. Учні пригадують, що мова Ониська Артемовича була майже завжди стримана, трохи грубувата. Але тепер, коли він говорить про улюблену роботу, його мова змінюється, стає приємною, лагідною. Недарма про рис він говорить, як про живу істоту: «...Напувайте його досхочу. Давайте йому дніпрової, свіженької, він це любить... А на закуску, — сонечка, сонечка, сонечка!..»

Шклування про піднесення колгоспного господарства характерне і для Гасанчука. Тому, довідавшись про нововведення Ониська Артемовича, він «вихром примчався», щоб запозичити сусідів досвід. Емоціональне дієслово *примчався*, замість приїхав, порівняння *вихром* вказують на палке бажання Гасанчука якнайшвидше запозичити передовий досвід. Онисько Артемович задоволений з того, що Гасанчук і в нього дещо переймає, а тому охоче розповідає про своє нововведення. При цьому він навіть іронізує над сусідом, називаючи його курсантом.

Під час читання першої частини твору вчитель може поставити примірно такі запитання: Як поставився Онисько Артемович до поразки в змаганні? Які риси Гасанчука підкреслює письменник, змальовуючи його зовнішність? Як ставиться Онисько Артемович до роботи? З чого видно ставлення Гасанчука до запозичення передового досвіду та чи прагне він поділитись своїми досягненнями з іншими колгоспами? Слід також відмітити, що, змальовуючи поведінку Ониська Артемовича в епізоді з рисовою кутею та абрикосами, О. Гончар майстерно користується народним гумором. Так, щоб висміяти і засудити негативні риси — заздрість, дразливість, — письменник здебільшого ставить свого героя в комічні ситуації, примушуючи його, наприклад, помилково ганити свої абрикоси і розхвалювати чужі, «дніпрельстанівські». Близький до народних гумористичних оповідань і уривок, в якому розповідається про те, як Гасанчук привіз Ониськові Артемовичу рису «на кашу». Відтоді той зненавидів рисову кашу і, коли дружина зварила її, Онисько Артемович «трахнув ложкою по столу, схопився, як опечений, і вилетів з хати». Порівняння «схопився, як опечений», метафора «вилетів з хати», емоціональне дієслово *трахнув* (ложкою) посилюють комічне враження від поведінки Ониська Артемовича.

При читанні другого уривка відмічаємо неправильне розуміння Ониськом Артемовичем принципів і завдань соціалістичного змагання. Повернувшись уночі з МТС, він з задоволенням розповідає, що «відвоював» у Гасанчука комбайн. Він висловлює своє недоброзичливе ставлення до Гасанчука, втішається тим, що той відстане у збиранні хліба, не виконає своїх зобов'язань: «Хай тепер Гасанчук «Комунаром» першого випуску поподиркає... Хай спробує за п'ятиденку обкоситись, як наобіцяв». Але його дочка Олянка та син Гриць не поділяють батькової радості. Гришуня говорить, що Гасанчук «...лобогрійки запусить... У нього вже стоїть наготові ціла батарея». З цього видно, що Гасанчук, як передбачливий керівник, вийде з скрутного становища. Зауваження Гришуні ще більше розгнівило Ониська Артемовича. З дальшої розмови дізнаємось про успіхи Гасанчука у господарстві: в керуваному ним колгоспі сподіваються зібрати по тридцять центнерів пшениці з гектара. Гасанчук запровадив у колгоспі міцну дисципліну, високу організацію праці. Це видно з слів роздратованого Ониська Артемовича: «Офіцерської дисципліни у нас не заведено, кабінетів не влаштуємо, заходять до нас у двері не стукаючи» (не так, мовляв, як у Гасанчука). З дальших його реплік ми довідуємось і про зовнішність Гасанчука, його акуратність: «Він ще й досі червоними кантами блискає та білі комірці щодня підшиває...» Разом з тим ми дізнаємось і про відданість Ониська Артемовича колгоспові: він працює стільки, що аж «посивів та вицвів за чотирнадцять років головування», «за роботою картуза не збереться собі купити». Він прагне вивести свою артіль у мільйонери, а тому його дуже радують дорідні врожаї, про які він захоплено говорить: «...Кину картуза на нашу пшеницю, то на колосках зависне».

До речі, коментуючи уривок, з якого взята наведена фраза, доцільно звернути увагу семикласників на мову Ониська Артемовича. Такі його вирази, як «ворсу витер», «у відсталі випер», «не твоя копа мо-

лотиться, ти спи отам», а також вжите письменником слово *цикнув*, замість *сказав*, характеризують Ониська Артемовича як дразливу і навіть грубу людину. Взагалі його мова багата на народні прислів'я, приказки, порівняння, звороти, він уміє повно і точно висловити свою думку. Наприклад: «Ой, довго, мабуть, ганятимеш, Гасанчуче, коників по своїй пшениці! Попочхаеш на півхедера», втішається він труднощами, що постали перед Гасанчуком.

Гришуня, Олянка та дружина Ониська Артемовича краще розуміють взаємодопомогу і спільність інтересів усіх колгоспів; вони розуміють, що коли лісосмуга «Червоного лану» затримала сніг і захистила від вітрів посіви «Дніпрельстану», то й «дніпрельстанівська» посадка захистила жита «Червоного лану». А Онисько Артемович цього й знати не хоче.

При коментуванні даного уривка слід добре розібрати такі питання: відданість колгоспові і боротьба за високі досягнення в сільському господарстві — спільні риси Петра Гасанчука та Ониська Артемовича; нерозуміння Ониськом Артемовичем принципів і завдань соціалістичного змагання (взаємодопомога, піднесення всіх колгоспів до рівня передових); індивідуальні риси героїв: акуратність, військова виправка, енергійність, дисциплінованість Гасанчука і заздрість, грубість, егоїзм, певна зовнішня неохайність Ониська Артемовича; мова Ониська Артемовича.

У третій частині, що починається словами «Всім хотілося вірити...», і до кінця розділу дія досягає найвищого напруження. Колгоспники «Червоного лану» помітили пожежу. Вони ще не знають, що і де горить. Але вже тривожаться: а якщо горять копи? І вони турбуються за врожай сусіднього колгоспу, як за свій власний. Як передано це занепокоєння колгоспників? О. Гончар показує його за допомогою ряду художніх засобів: метафор — «тривога наростала» в людей, «холодно закрадалася кожному в серце»; епітетів — колгоспники стояли «напружені, зосереджені»; порівнянь — Гриць, поспішаючи роздивитись, що горить, «кішкою подерся вгору»; дізнавшись, що горить хліб, Олянка не вигукнула, а «зойкнула», а Онисько Артемович «аж похитнувся, як від міцного удару».

При аналізі даного уривка необхідно відмітити й таку деталь: довідавшись, що пожежа охопила лан Гасанчука, Онисько Артемович на цей раз забув про свою неприязнь до «суперника». Він запалився бажанням врятувати врожай, бо це результат напруженої праці колгоспників. Характерна в цей час і його мова: фрази чіткі, лаконічні, з яскраво вираженими командними нотками: «До агрегатів!.. Заводьте! Пускайте! Бігом!», «Давай, давай газу! Натискуй на всі педалі!»

Онисько Артемович в даній сцені виступає як рішуча, діяльна людина, яка розуміє навісну небезпеку і прагне будь-що ліквідувати її. В цьому епізоді розкриваються його кращі риси, характерні для всього колгоспного селянства, — високе почуття колективізму, відданість загальній справі, моральне благородство, взаємодопомога.

Наступний уривок (від слів «Посадки миттю розступилися...», закінчуючи словами «Він раптом відчув себе вартовим і господарем усього степу, від обрію до обрію») треба прокоментувати особливо старанно. Тут повністю розкривається психологія не тільки Ониська Артемовича, а й усього колгоспного селянства, яке відчуває себе повноправним господарем своєї землі.

В останньому уривку, що його слід прокоментувати на уроці (від слів «В цей час Онисько Артемович...», закінчуючи словами «Згоріло всього кілька полукіпків»), зображена самовіддана праця Ониська Артемовича, Петра Гасанчука і всіх колгоспників на гасінні пожежі. Онисько Артемович, наприклад, «скаженів від запаху смаженого зерна. Ха-

пав сина за карк, готовий витрясти з нього душу... Шаленів, як дома. Зовсім забувся, що поле під ним «дніпрельстанівське», Гасанчукове!..» Письменник змальовує душевний стан, переживання Ониська Артемовича, використовуючи емоціонально навантажені слова *скаженів, шаленів, хапав сина за карк*, народний зворот *витрясти душу*.

Так же самовіддано, в найнебезпечніших місцях, боровся з вогнем і Гасанчук.

Для коментування останніх двох уривків можна запропонувати примірно такі запитання: Як поставились колгоспники, зокрема Онисько Артемович, до пожежі у сусідній артіль? Як змальована тривога колгоспників за долю врожаїв та їх боротьба з вогнем? Знайти і пояснити місце, де говориться про розуміння Ониськом Артемовичем спільності інтересів усіх колгоспників.

Домашнє завдання: вміти виразно читати оповідання; виписати в зошити рядки, де говориться про зовнішність Ониська Артемовича і Петра Гасанчука; простежити мову героїв твору і підготувати відповіді на запитання: Чим відрізняється мова Ониська Артемовича у I—II та III—IV частинах оповідання? Чим це обумовлено?

Третій урок можна почати також з коментованого читання окремих уривків. Перший — з початку третьої частини, закінчуючи словами «...або в радгоспі «Авангард»; другий — з четвертої частини, починаючи словами «Коли трактори, поламавши смугу лісопосадки...», до слів «...вже овіяні жаркими струменями розігрітого повітря».

Розбираючи перший уривок, відмітимо майстерність описів, пейзажів і їх значення для розкриття ідейного змісту оповідання. Так, опис вітряних днів допомагає нам краще уявити страшну небезпеку пожежі — адже вітер може швидко перекинути вогонь на інші лани, та й гасити його важче. Виразно змальований у творі і вітровий.

В другому уривку відтворено зловісну картину пожежі: «А вітер потужно роздимає полум'я, багряне гаддя проповзало поміж людей, рвалося вперед, швидко змикаючись між собою, зухвало накидаючись на високу приречену стерню, яка немовби сама тяглася назустріч своїй погібелі... Копи були вже недалеко. Сотні їх, снопах, важких, покірних, стояли по схилу вже освітлені блиском заграва, вже овіяні жаркими струменями розігрітого повітря». Тут усі художні засоби — епітети: *зловісно, зухвало* (накидаючись), *багряне* (гаддя), *полум'яна* (грива), *приречена* (стерня), *снопахі, важкі, покірні* (копи); метафори та порівняння: «багряне гаддя проповзало поміж людей... зухвало накидаючись на стерню... «набухаючи... великими вогняними гніздами» і подібні — вжиті для того, щоб підкреслити навіслю загрозу над колгоспним урожаєм, викликати в читача тривогу за його долю і цим самим яскравіше змалювати героїзм людей, які вступили в небезпечну боротьбу з стихією.

Щоб учні глибше усвідомили ставлення колгоспників до свого багатства, надбаного спільною працею, доцільно порівняти картини пожежі, змальовані в оповіданні «Сусіди» і в повісті І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря».

З цих описів видно, як уболівали колгоспники за артільним добром, розуміючи, що це — їхнє власне добро; кріпаки ж не мали ніякого бажання гасити пожежу на панському току, бо це горіло панське добро.

Простежуючи сюжет та композицію оповідання, з'ясуємо на конкретних прикладах, як вони допомагають поступовому глибокому розкриттю характерів героїв. Так, початок оповідання лише знайомить нас з подіями, що розгортаються. Ми ще не уявляємо, як розвиватиметься сюжет; характери героїв тільки починають вирисовуватися. Розвиток дії у наступних двох частинах до кульмінації (пожежа) показує

Ониська Артемовича як заздрісну, самолюбиву людину, яка неправильно розуміє принципи і завдання соціалістичного змагання. І лише в кульмінаційному пункті проявляються кращі риси його характеру — почуття колективізму, відданість загальній справі, рішучість, почуття громадської відповідальності. Учитель пояснить семикласникам, що характер персонажів показано в дії, в розвитку, що письменник для глибокого розкриття характерів ставить героїв у такі умови, де якнайповніше з'ясовуються їх типові й індивідуальні риси.

Після цього вчитель може підсумувати спостереження учнів над образами Петра Гасанчука та Ониська Артемовича. Він зверне увагу на їх спільні риси, типові для всього колгоспного селянства: високе почуття колективізму, відданість спільним інтересам, моральне благородство, взаємодопомога, а також відмітить і риси, характерні лише для кожного з них зокрема: дразливість, нерозуміння принципів і мети змагання, заздрісність, певну неохайність Ониська Артемовича і дисциплінованість, вимогливість до себе і колгоспників, бажання запозичити передовий досвід та поділитись своїми досягненнями, щирість Петра Гасанчука.

Перед тим як розкрити ідею оповідання, вчитель повторить з учнями визначення даного поняття, підкресливши при цьому, що ідея завжди втілюється в образах твору, розкривається через стосунки персонажів. Щоб підвести учнів до усвідомлення ідеї оповідання «Сусіди», можна поставити орієнтовно такі запитання: Яка подія займає в оповіданні найважливіше місце? (Пожежа на полях «Дніпрельстану»). Як поставився Онисько Артемович до пожежі у свого «ворога»? (Він організовує гасіння). Які риси його характеру перемогли — радянське почуття колективізму, спільності інтересів чи егоїзм і заздрісність? Чому? Чи характерні ці риси для всього колгоспного селянства? Чи є вони типовими? Яка ж ідея оповідання «Сусіди»? (Ствердження високих почуттів колективізму, взаємодопомоги, морального благородства колгоспного селянства і засудження пережитків капіталізму в свідомості людей).

Щоб перевірити, як учні засвоїли матеріал, можна поставити орієнтовно такі запитання: З чого видно, що Онисько Артемович і Гасанчук — досвідчені керівники колгоспів? Як вони ставляться до запровадження передового досвіду? В яких епізодах показано почуття колективізму селян? Які риси в образі Ониська Артемовича типові для всього колгоспного селянства і які — лише для нього одного? Відшукати в тексті художні засоби та пояснити, з якою метою вони вжиті.

Для домашньої роботи пропонуємо учням вміти читати і переказувати сюжет оповідання і виконати одно з таких завдань: 1. Виписати портрети Гасанчука і Ониська Артемовича, пояснивши, як вони характеризують даних героїв. 2. Виписати з тексту оповідання пейзажі і пояснити (усно) їх роль у творі.

На матеріалі оповідання О. Гончара «Сусіди» варто провести домашню (або, коли є можливість, класну) письмову роботу. Найдоцільнішими нам здаються такі теми: 1. Стислий виклад змісту оповідання О. Гончара «Сусіди». 2. Порівняльна характеристика голів колгоспів: «Дніпрельстану» — Петра Гасанчука та «Червоного лану» — Ониська Артемовича. 3. Зображення в оповіданні О. Гончара «Сусіди» колгоспного селянства.